

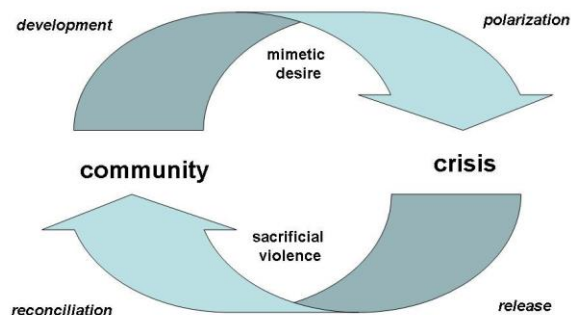
Complexe mimetische systemen

Hans Weigand, oktober 2020

Toen eind jaren '70 Girard een schijnbaar allesomvattende cultuurtheorie ontwikkelde en het grote publiek bereikte waren er direct onderzoekers die een verband legden met systeemtheorie. Jean-Pierre Dupuy is de meest prominente. Op het eerste gezicht lijkt het een vreemde combinatie. Girard was, en bleef, toch een typische alfa-wetenschapper. Vanwaar dan de combinatie? Een aantal redenen.

De eerste en misschien wel belangrijkste reden is de focus op *relaties*. Systeemtheorie onderscheidt zich van de klassieke natuurwetenschappelijke benadering door te zoeken naar de samenhang der dingen in plaats van kennis van dingen op zichzelf. De elementen van het systeem kunnen alleen begrepen te worden door de wisselwerking te zien tussen de elementen. Niet de relaties begrijpen vanuit de dingen, maar andersom. Deze benadering, even los van formalisering en mathematisering, sluit natuurlijk perfect aan bij een theorie die begint bij mimeze, die begeerten – hoe persoonlijk wil je het hebben, zou je zeggen – niet verklaart vanuit het subject maar vanuit de mimetische verhouding.

Systeembenaderingen bestonden al in de psychologie “voor Girard” (Palo Alto groep) en ook in de Nederlandse Girardgroep werden deze vanaf het begin met elkaar verbonden.

Culturele cyclus (uit Contagion artikel)

Een tweede reden bouwt op de eerste voort: *circulaire* processen. Als niet de dingen (c.q. menselijke subjecten) als uitgangspunt worden genomen, maar relaties, dan geldt dat ook voor verschijnselen. Newton wist de wetten te beschrijven van hoe een appel naar beneden viel. Maar hoe was die appel daarboven gekomen? Hoe komt het dat er elk jaar opnieuw appels naar beneden vallen? Daar geeft Newton geen antwoord op. De inzet van systeemtheoretici was om grotere samenhangen te zien, en biologen en ecologen liepen daarin voorop. Girard zette op zijn manier ook deze tweede stap. In de Romantische Leugen beschrijft hij niet alleen de mimetische begeerte an sich, maar ook de dynamiek ervan, hoe deze zich, in de roman althans, ontwikkelt in de richting van de ontknoping. Dat na de ontknoping er onvermijdelijk weer verknoping moet plaatsvinden, benoemt hij niet. In *Geweld en het Heilige* stelt hij de vraag hoe de escalatie van mimetische begeerten te rijmen valt met het voortbestaan van de menselijke samenleving, en komt hij op het zondebokmechanisme als een mimetisch verschijnsel

dat (weer) samenbindt in plaats van verdeelt. Volgens mij beschrijft hij dit patroon nergens expliciet als een cyclus, in elk geval niet uitgebreid (Roel Kaptein wel). Dat Girard dat niet zo beschrijft, heeft er denk ik mee te maken dat hij door alles heen toch weer een lineair proces ziet, een proces van onthulling. In de romaneske waarheid is dat de onthulling van de eigen mimetische begeerte. In de wereld-geschiedenis de onthulling van wat vanaf het begin verborgen was. Het idee is dat deze onthulling niet terug gedraaid kan worden. Vanuit de christelijke traditie is het geloof in de voortgang van de geschiedenis zeker te begrijpen. Ook vanuit een evolutiegedachte. De vraag is wel [discussiepunt!] of dit wel past in de systeemlogica zoals net beschreven. Of is de onthulling een onderdeel van een nog grotere cyclus? Is (de uitvinding van) het schrift de oorzaak (of medium) van deze lineariteit? Bij de vierde reden komt ik op deze vraag nog terug. Hoe dan ook, op een wat lager niveau dan de wereld-geschiedenis spelen cycli wel degelijk een belangrijke rol, en het zou jammer zijn als de Girardianen dat veld laat liggen. Hun bijdrage daarbij kan zijn om juist de aandacht te vestigen op de rol van mime en geweld daarin.

In zekere zin ging het voor mij hierom in het Contagion artikel. Ik begon met de literatuur van complexe adaptieve systemen. Mijn stelling was dat als mime in deze systemen (ik richt me op sociale systemen) zo'n basale rol speelt, dat dan ook mime van meet af aan zou moeten worden ingebouwd, in plaats van dit ad hoc toe te voegen. Vervolgens ben ik op zoek gegaan naar een empirisch onderbouwde systeemstudie (meer dan geconstrueerde speelgoedmodellen) en kwam daarbij op Pieper en zijn studie van oorlogscycli in Europa. Piepers theorie is niet onomstreden. Zijn analyse en reconstructie van de Europese oorlogen wordt wel gewaardeerd. De kritiek richt zich met name op de voorspellingen die hij afleidt op basis van wel erg weinig gevallen. Wat ik in elk geval interessant vind is dat in het model geweld en mime cyclisch met elkaar worden verbonden. Geweld in de vorm van oorlogen. De mime is niet zo expliciet op het eerste gezicht, maar als je de studie leest zie je daarin wel dat rivaliteit tussen volken wordt aangenomen (zonder reflectie daarop). Daarnaast speelt de verknoping tussen landen een belangrijke rol, in de vorm van verdragen. De werkelijkheid van de verdragen beantwoordt op een gegeven moment niet meer aan de politieke werkelijkheid. Waarom er een verknoping optreedt, elke keer weer na een oorlog, is niet geheel duidelijk in Piepers verhaal, maar vanuit de mimetische theorie kun je hierbij denken aan positieve mime die gevoed wordt door de verzoening na het geweld.

Een derde reden is de *totaalvisie*. Tegenover de wetenschappelijke analytische methode waarin de werkelijkheid wordt opgedeeld in een economisch domein, een sociaal domein etc., benadrukt de systeemtheorie een totaalvisie. Er kunnen wel "aspectsystemen" worden onderscheiden, maar deze zijn niet autonoom. In de Corona-crisis zien we hoe een medisch-ecologische crisis samenhangt met de economie, met het sociale leven, met geestelijke gezondheid en politiek. Ook op dit punt is er affiliatie met Girard die ook graag alle culturele en sociale aspecten met elkaar verbindt. Misschien kan hij dit nog wel meer doen bij zijn lezen van de mythen: als hij in watervloeden en epidemieën een metafoor ziet van een mimetische crisis, zou hij deze ook metonymisch kunnen lezen, d.w.z. dat de mimetische crisis niet alleen sociaal is (en sociale werkelijkheid staat tegenover en los van natuurlijke werkelijkheid).

Een vierde basiskenmerk van systemen is dat deze in principe gezien worden in de context van hun omgeving. Met die omgeving is een wisselwerking. Systemen hebben een *grens*. Die grens is niet absoluut – de grens is een interface. Niet in alle systeemanalyses wordt dit meegenomen, maar het is wel een basiskenmerk. Het is in feite hetzelfde punt als punt 1 (relaties), maar dan op het niveau van het systeem als geheel.

In een heel specifieke zin komt dit systeemkenmerk bij Girard terug in de uitstoting van de zondebok. Je zou kunnen zeggen dat het uitstotingsmechanisme aan de basis ligt van elke grens, van de identiteit van individuen of groepen en opzichte van elkaar. Maar in de praktijk is er een veelheid aan begrenzingen en interacties. Als we een bedrijf zien als systeem, dan heeft het interacties met klanten, met andere bedrijven, met de overheid, met de natuurlijke omgeving, enz. Wanneer Girard bepaalde verschijnselen bespreekt, bv het verhaal van Job, dan doet hij weinig moeite dit verhaal in een historische context te plaatsen. Ik zie dus op *dit* punt niet Girard als een systeemdenker, maar wel kan zijn theorie een bijdrage aan leveren aan de doordenking ervan. Over de grens valt in de scope van mijn artikel, de Europese oorlogen, nog wel iets te zeggen. Laat ik echter eerst teruggaan naar Dupuy en de manier waarop hij Girard en systeemtheorie verbindt.

Dupuy schrijft in 1982 kernachtig: “La mimesis d’appropriation et la violence se manifestent par des processus qui n’ont ni *fin*, ni *commencement*. Le *cercle* qu’ils dessinent et qui enchaîne les hommes à leur doubles écrase en se refermant le plan des representations sur celui du réel”. In het eerste deel van dit citaat beschrijft Dupuy wat ik hierboven zei over circulaire processen. Maar dan spreekt hij in het tweede deel erover dat de cirkel wordt doorbroken. Ik denk dat hij hiermee te snel de realiteit van de cyclische processen ter zijde schuift. Net als Girard lijkt hij vooral geïnteresseerd in de ontknoping.

Niettemin brengt Dupuy wel een interessant punt in, of eigenlijk twee zou ik zeggen. Het *eerste* punt is dat een cyclisch proces niet per se het systeem terugbrengt in precies de oorspronkelijke situatie. Met name als het systeem innerlijke tegenstrijdigheden bevat. Wat je dan kunt doen (althans in vereenvoudigde mathematische modellen) is zien of er in de opeenvolging van cycli er uiteindelijk toch een “fixed point” wordt bereikt¹. De beweging naar dit fixed point toe is dan een min of meer lineair (in elk geval niet herhaald) proces. Het *tweede* is dat het doorbreken van de cirkel een gevolg is van de representatie. Concreet bedoelt hij hiermee volgens mij dat de actoren in het systeem zich bewust worden van hun eigen gedrag, in de vorm van een representatie op systeemniveau, en daar hun gedrag weer door laten beïnvloeden. Een voorbeeld is de self-fulfilling prophecy. De link met Girard bestaat dan in de rol van de onthulling, een representatie van het systeem op systeemniveau. Het idee is dan dat de representatie het systeem van buiten bekijkt, dus buiten het systeem staat. De grensinteractie is de interactie tussen het systeem en de representatie.

Het werk van Dupuy is een onderwerp apart, en niet het thema van deze bijeenkomst. Wel moet ik zeggen dat ik er vragen bij heb. Dat “de cirkel wordt doorbroken” is nogal een stelling. Ze doet misschien recht aan bepaalde lineaire ontwikkelingen die we zien, maar niet aan de cycli die we veel meer zien. Dat representaties noodzakelijk en voldoende zijn voor het doorbreken is ook nogal een stelling. Niet alleen in biologische cycli (en evolutie), ook in sociale cycli zoals de economische markt, of de oorlogen, speelt de representatie niet of nauwelijks een rol. Of vergis ik mij? Je kunt zeggen dat de marktprijs een vorm van representatie is, maar dan hebben we het toch wel over wat anders dan wat Girard onthulling van het mechanisme noemt. Bovendien, deze prijs komt *binnen* het systeem tot stand (de wetenschapper kan deze misschien buiten het systeem in modellen voorspellen, maar zijn analyses hebben over het algemeen weinig invloed). Is de universele liefde het *fixed point* van de wereld-geschiedenis? Waarom? En zo ja, in hoeverre is de liefde afhankelijk van representatie? Is het schrift de

---

¹ Het berekenen van fixed points speelt een belangrijke rol in economische modellen, maar de wiskunde hierachter is ouder dan de systeemtheorie.

representatie? De waarde van de systeemtheorie kan zijn dat het deze vragen oproept en een vocabulaire ervoor verschaft, maar ik betwijfel of je op het abstracte niveau een antwoord kunt vinden.

Ik erken dat de culturele cyclus uit mijn artikel wel de cirkel beschrijft, maar niet een eventuele evolutie ervan. In die zin ontbreekt er iets. Ik wil een poging wagen dit aan te vullen. De opvatting van Girard over de cultuur heeft iets paradoxaals omdat ze enerzijds stelt dat de cultuurcyclus een in zichzelf gesloten (en dus niet evoluerend) systeem is, maar anderzijds ook dat deze wel doorbroken wordt – door openbaring van buiten. Maar om deze openbaring invloed te *kunnen* laten hebben op de cultuurcyclus moet deze dus niet compleet gesloten zijn. Een mogelijke oplossing voor de paradox ligt misschien in het begrip “buiten”. Om eerst even terug te gaan naar Pieper: wat hij ziet in de Europese geschiedenis is een cyclus, maar ook een ontwikkeling, namelijk van lokaal naar globaal. Van strijd tussen Italiaanse stadstaten naar (als deze verenigd zijn) strijd tussen natiestaten, naar strijd nu tussen uniëstaten (EU, USA, PRC ...) op globaal niveau². Er is steeds weer een buiten, maar wel verder weg – op een hoger aggregatieniveau. Terug naar Girard: Girard spreekt over de buitengeworpen zondebok. De zondebok verenigt de strijdende partijen, maar de uitdrijving scheidt ook: het geeft de groep namelijk identiteit naar buiten (ook al is deze nooit stabiel). Dit geldt zeker in de situatie waarin de zondebok samenvalt met de vijand. Onderscheid kan worden gemaakt tussen uitdrijving in de tijd en in de ruimte. Uitdrijving in de tijd neemt de vorm aan van veroordeling van het verleden³. Hiermee wordt vooruitgang gesuggereerd, ook al leidt dit proces niet uit zichzelf tot een eindpunt. De Europese oorlogen van Pieper spelen zich af in de ruimte. De afstand tussen politieke eenheden die gecreëerd wordt, met de onvermijdelijk daarna weer opkomende rivaliteiten, moet vroeg of laat weer verenigd moet worden. Deze vereniging brengt een stukje slachtofferperspectief naar binnen, en elke vereniging op rij maakt dit stukje groter⁴. Het fixed point zou dan een globale samenleving zijn zonder buitengrens, met het slachtofferperspectief volledig geïncorporeerd. Misschien is eerst nog de aarde/Gaia het nieuwe buiten dat alle volken verenigt. Natuurlijk is deze redenering nogal speculatief. In het verleden waren er ook wereldrijken, maar die zijn weer ten onder gegaan. Wetenschappelijk gezien is het beter om dicht bij de empirische realiteit te blijven, bijvoorbeeld de historische realiteit in het werk van Pieper.

---

² Voor de langzaam groeiende rivaliteit tussen USA en PRC, zie ook Matthew Packer, “More American than America”: Mimetic Theory and the East-Asia United States Rivalries. *Contagion* 25 (2018).

³ Hans Blumenberg spreekt in *The Legitimacy of Modern Age* over “justifying today’s faults with yesterday’s”. Zie artikel Maria Stella Barberi, The enemy is the external form of our own question, *Contagion* 25 (2018). Ik denk hierbij aan de manier waarop de Verlichting zich afzette tegen de duistere middeleeuwen, of de Reformatie tegen de RK, maar ook de rebellie van de sixties (“er komen andere tijden”).

⁴ In de vorige bijeenkomst bespraken we Tom Holland en de vraag lag toen op tafel *hoe* de christelijke boodschap doorwerkt in de geschiedenis. Naast de momenten waarop deze boodschap een inspiratiebron was, zijn er evenveel of veel meer momenten aan te wijzen waar ze niet een rol speelde, of juist werd misbruikt. Hoe zit dat? Mijn idee is dat de politieke geschiedenis, wat we in de geschiedenisboeken vinden, een opeenvolging is van cultuurcycli, en dus ook van geweldcycli. Op een micro-niveau heeft iedereen ermee te maken – de ene keer als beschuldigde, de andere keer als beschuldiger. De invloed van de christelijke verhaal was dat het slachtoffers (beschuldigten) een handvat gaf om “op te staan”, maar evenzeer aan vervolgers (beschuldigers) om te vallen en op te staan zoals Paulus op de weg naar Damascus. Daarmee ook een model voor verzoening tussen groepen, te beginnen bij de verzoening tussen Jood en Griek waar Paulus zich hartstochtelijk voor inzette. De tussenmuur doorbroken. Maar dit gebeurt in de praktische realiteit, dus ook, op politiek niveau, de realiteit van oorlogen. In die zin *moeten* er wel oorlogen komen. Girard spreekt over voortgaande onthulling van het zondebokmechanisme. Misschien is het beter te spreken over voortgaande ontmanteling, om de indruk te vermijden dat het gaat om een soort verlichtingsproces in de studeerkamer.